

ՅԳՈՒԹԻՒՆ

ՍՈՒՐԲ ԸՍՏՈՒՆԾԱԾՆԻ

ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՆ որ միշտ սուրբերը կը
 տօնէ, կը դաւանի ալ որ Ըղամայ մեղքովը ամէն
 մարդիկ պըլըշկեցան, և Քրիստոսի խաչելութենէն
 և առ հասարակ ամենայն մարդոց փրկութեան համար
 զոհ լլըալէն առաջ մեռնողները այն մեղքիս համար
 որ սկզբնական մեղք կըսուի, կատարեալ երջանկու-
 թեան չէին հասած. թէպէտ փրկութեան յոյս ու-
 նէին՝ բայց սատանային ձեռքը գերի էին, և Քրի-
 ստոս իր թաղմանը ժամանակը հոգւովը դժոխքը
 ինջնալով անոնք անկէց ազատեց. որուն ո՛րքան որ
 բողոքականները գէժ կը խօսին ալ նէ՝ սուրբ Պետ-

րոս . առաքեալը ասոր ճշմարտութեանը կը վկայէ ըսելով . « Քրիստոս . . . թէպէտ և մեռաւ մարմնով , այլ կենդանի է հոգւով . որով և հոգւոցն որ էին 'ի բանտին՝ երթեալ քարոզեաց , » (ա . Պետր . գ . 18 19) : Ենկէց ետքը ծնածներն ալ սուրբ մկրտութիւնով անոր մահուանը հաղորդ կըլլան և կը փրկուին : Եսկէց կը հասկըցուի որ՝ ընդհանրապէս խօսելով ամէն մարդ սկզբնական մեղքին տակը մեղաւոր կը ծնին . և մկրտութիւնով կարգարանան . անոր համար մեկ սուրբի մըն ալ ո՛չ յղութիւնը և ո՛չ ծնունդը սուրբ եկեղեցւոյն տօնելու բանը չըլլար . բայց եթէ սկզբնական մեղքէ ազատ ճանչնայ անոնք : Հոռմայեցիներուն հին տօնացոյցներուն մէջ քանի մի սրբոց համար կըսուի . այս ինչ օր՝ տօն ծննդեան կամ ծնունդ այն ինչ սրբոյ : Բայց ասոնց վրայ ճշո՞նդ ըսելով մեռած օրերնին հասկըցուելիքը իրենք կը զըուցեն . վասն զի անոնց մահը յաւիտենական կեանքին նկատմամբ ծնունդ է : Եւ այն սուրբերուն պատմութիւնն ալ՝ տրուած մեկնութեանըն ստոյգ ըլլալը կը վկայէ . վասն զի տօնացոյցներուն մէջ ճշնդեան օր ցուցուցածնին՝ պատմութիւններուն մէջ մեռած օրերնին կը գտնեմք :

Սիայն Քրիստոսի տեառն մերոյ և անոր մօրը սուրբ Եստուածածին կուսին և սրբոյն Հովհաննու կարապետին յղութեան տօնախմբութիւնը կընէ սուրբ եկեղեցին : Քրիստոսի տեառն մերոյ կուսական ծնունդը առանց մեղաց ըլլալը ամենայայտնի , և ասոր հակառակը մտածելն անպամ ամբարշտութիւն է : Սրբոյն Հովհաննու կարապետի յղութիւնը առանց

սկզբնական մեղաց չէր. բայց մօրը արգանդին մէջն էր տակաւին որ սրբութեամբ. երբ սուրբ Եստուածածին զՔրիստոս յղանալէն հոգը անոր մօրը Եղիսարէթին այցելութեան դնաց. և սուրբն Յովհաննէս մօրը արգանդին մէջէն խաղաց. (Ղուկ. ա. 41. 44). և ասիկայ՝ սրբոյն Յովհաննու ծնանիլը աւետիս տուող հրեշտակը իմացուց. “ Հոգւով սրբութիւն լցցի ըսաւ անդասին յորովայնէ մօր իւրոյ ” (անդ. 15). և մենք սուրբ գիրքէն գիտեմք որ Հոգին սուրբ “ ոչ բնակէ ՚ի մարմնի վարեցելոյ մեղօք ” (իմաստ. ա. 4) : Ուստի սրբոյն Յովհաննու կարապետի յղութիւնը այն բոլորէն տօնելի կըլլայ :

Սուրբ Եստուածածնի յղութիւնը սկզբնական մեղքէ ազատ ըլլալը քրիստոնէութեան մէջ վարժուած մարդուն խելքն ալ կը վկայէ : Եւ անձը՝ որ կէց նոյն ինքն սրբութիւնը մարմին պիտի առնէր, մեղաց աղտոնչութեամբ պըլըջկած մարմին ըլլալու չէր : Եւ թէպէտ սուրբ կուսին՝ հասարակ ամէն մարդոց պէս իր մօրն արգանդը յղանալը՝ ծնողքներուն կողմէն առանց մարմնական ցանկութեան չէ՛ր, բայց այն յղացեալ մարմնոյն տրուած հոգին առանց մեղաց էր. և մեղքը չէ՛ թէ մարմնոյն՝ այլ հոգւոյն վրայ կըլլայ : Եւս տարբերութեանս միտ չգնեւորվ կարծեցին. ոմանք թէ՛ սուրբ կուսին յղութիւնը անարատ և սկզբնական մեղքէ ազատ դասնելը ըսել է որ սուրբ Եստուածածնին մայրը սրբութեան (Յովակիմ) առանց գործակցութեան առն յղացաւ սուրբ կոյսը. ինչպէս որ սուրբ կոյսն ալ

չՔրիստոս յղացաւ: Ասիկայ ժամանակաւ հաւատքի
կողմը թեթեւ դաղղիայի օրագիրներէն յունաց օ-
րագրի մէջ ալ անցած տեսանք՝ կարծեմ՝ խմբագրին
կամ անմատնութիւնովը կամ անհամար թիւնովը:

Հայոց սուրբ եկեղեցին՝ ազգին քրիստոնէութեան
թեան առանցին դարերէն՝ սրբուհի կոնսն անարատ
յըղութեանը կը հաւատար. և շարականներուն մէջ
սովորական նմանութիւն մը եղած է սուրբ կոյսը
Վեդէանի տեսած բուրդին նմանցընել, որ բոլոր
գետնին երեսը թրջուեցաւ, բայց անոր վրայ կա-
թիլ մը անգամ չէր ինջած: (գառաւ. զ. 39):
Աստի կըսէ սուրբն Սոփսէս խորենացին հինգե-
րորդ դարուն մէջ մեծացոյցն՝ շարականներուն կար-
գը: «Զքեզ երկնային դուռն զոր ետես Ալեկիէլ,
և ասոն զոր ծանեաւ Վեդէոն, սերօքէ հողեղէն
վեհապոյն քերթեից, օրհնութեամբ զքեզ Աստ-
ուածածին մեծացուցանեմք»: Սերապիկ սուրբ
հայրապետներուն պրբերն ալ այս դաւանութիւնովն
լնցուն է. մենք բաւական սեպեմք սուրբ Վրիգոր
նարեկացիին սա պանծալի խօսքը: «Ի գրութեան
խառնութեան քառից յեղանակեալ տարերաց՝ անկը-
ցորդ մնացեր ՚ի մասնէ հողածնելոցս հասարակաց»
(Ներքու ՚ի սուրբ կոյսն. ը): Այսպանի է որ այս
աւանդութիւնը մեր ազգին մէջ սուրբ Առաքելո-
ղէն զատ ուրիշէ մը չկրնար ըլլալ. և սուրբ Առ-
աքելոսն ալ տղայութիւնը Արարիւն անցընելով
հաւատոյ աւանդութիւնն ալ յունաց եկեղեցիէն սով-
րեցաւ. և իբրեւ հաւատոյ մասն մեղի աւանդեց.
որուն վրայ բնաւ ժամանակ մը երկրայութիւն չը-

ծագեցաւ մեր մէջը: Ուստի երբ հիմակուան հոռմայ հայրապետը 1854ին հոռմ ժողովք ընելով սուր Լստուածածնի յղութիւնը անարատ դաւանելը իրրեւ հաւատոյ վարդապետութիւն վճռեց, մեզնէ շատերը զարմացան թէ այդ վարդապետութիւնը ինչո՞ւ այդքան ուշ վճիռ կրնդունի. կը կարծէին որ ամեն հոռմէականներն ալ այս բանին վրայօք հայոց եկեղեցւոյն պէս կը հաւատայ: Թէպէտ խիստ չատ աստուածաբաններ և հասարակ ժողովուրդն ալ այսպէս կը հաւատար, բայց ասոր հակառակը պնդողը հերետիկոս չէր սեպուեր. այս վճռոյս վրայ հերետիկոս կը սեպուին:

Ետեք այսպէս. բայց սուրբ կուսին յղութեան տօնախմբութիւնը շատ կանուխ չեմք գտներ եկեղեցւոյ մէջ յիշատակուած: Մանուէլ Կոմնենոս կայսրը որ յունաց տօնացոյցը կարգադրեց 1150 թուին, հրամայեց որ յղութեան տօնը կատարուի գեկտ. 9ին. և ոմանք կը կարծեն թէ անկէց առաջ յոյնք այս տօնը չէին կատարեր. բայց որովհետեւ 1 էոն իմաստասէր կայսրը որ 850ին կայսր էր, սուրբ կուսին յղութեանը վրայ ասենախօսութիւն մը ունի, իրաւունք կունենամք ըսելու թէ այն ատենը անոնց մէջ այս տօնախմբութիւնը կար. և անկէց շատ առաջ. 484ին՝ այս տօնն կատարուելուն յիշատակը գտնուած է. այն ալ իբրեւ նոր սահմանուած չէ: Ի հարկէ սուրբ Լուսաւորչին օրերն ալ կը տօնէին, երրորդ դարուն վերջերը. և անոնք ալ իրենք սահմանեցին ըսելը հաւանական չէ:

Աւրուպայի մէջ առաջ անգղիացիներուն համար

յիշումս կը պահեմք որ Ժա դարուն կը տօնէին. և
 կը կարծեմք հոն ալ այն ատենը սկսուած չէր. հին
 էր և արեւելքէն անցած. երբ որ Թէոդորոս տար-
 սոնացին 668ին Մեղիա գնաց և Վէնտրպպրիքա-
 ղաքին եպիսկոպոս եղաւ: ԺԲ դարուն մէջ Միոն
 քաղաքի կանոնիկոսները այս տօնս տօնել սկսան՝
 Քեոնարդոս արքայն դէմ կեցաւ, եկեղեցւոյ մէջ նոր
 բան մտցընել չուզելով. բայց խօսքը չանցաւ: Ետ-
 քը Վսեստոս Գ. հռոմայ հայրապետը 1476ին
 յատուկ կոնդակով մը հրաման հանեց որ ամէն տեղ
 այս տօնս դնելո. Տին կատարուի: Ետոր վրայ եր-
 կու կողմ ըլլալով մէկ երկպառակութիւն մը ելաւ.
 ոմանք կըսէին Թէ սուրբ Եստուածածնի յղութիւնը
 սկզբնական մեղքէ ազատ էր ըսողները հերետիկոս
 են. ուրիշները՝ Թէ չսողները հերետիկոս են: Ես
 հակառակութիւնս ալ յիշեալ հայրապետը վերցուց
 ուրիշ կոնդակով մը 1483ին: Ենկէց ետքը ասիկայ
 աստուածաբանական նիւթ մը սեպուեցաւ, որուն վրայ
 կրնային վիճել առանց իրար հերետիկոս անուա-
 նելու:

ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՏՈՒԹԵՆ ԼԵՋՈՒՆՑ

Նշելու պարոցէն է նաև ժուլ Քլաբրոթ, որուն անունը արդէն քանի մի անգամ յիշած եմ: Ըսիայի ազգերուն շատին լեզուներուն և գրագիտութեանը վրայ, և մեզի տակաւին շատ ծանօթ չեղած երկրներուն աշխարհագրութեանը վրայ ասոր չափ հետաքրքրական տեղեկութիւններ տուող քիչ հեղինակ կայ: Սակայն այն ալ պէտք է ըսել, որ յանդուգն մատենագիր մըն է. և ամէն գրածները ճիշտ բռնելու չէ: Իայց այնքան բազմատեսակ հետազոտութիւններու մէջ ալ կատարեալ ճշգրտութիւն պահելը շատ դժուար է: Լեզուաց ազգակցութեան վրայ չինած և Եւրոպայի Բօլիլօրտ (բազմալեզու ասիա) անուանած մեծ գիրքը, որ Փարիզ տպուած է 1828 ին, քառածալ հաստ հատոր մըն է, և ուրիշ մեծ հատոր մըն ալ ունի հետը, որ բառերուն համեմատական աղիւսակ մը կը պարունակէ: Եւս հատորիս մէջ՝ ազգերուն ցրուելուն վրայ սուրբ գրոց աւանդած պատմութեանը չհաւատալը չծածկեր, և կըսէ. «ասիկայ՝ արեւմտեան Եւրոպի ուրիշ գրուածքներուն պարունակած շատ բաներուն պէս՝ Բաբիլոն անունին նշանակութեանը վրայ հիմնած պարզ առասպել մը ըլլալու է»: Կը կարծէ որ՝ մարդկային ազգը այլ և այլ կողմեր ջրհեղեղէն ազատեցաւ բարձր լեռներու վրայ ելլելով. և մարդկային ազգին այլ և այլ

ցեղերը այն տեղերէն ցրուեցան և տարածուեցան՝
այլ և այլ կեդրոնէ բաժնուածի պէս, Վովկաս, Հի-
մալայա և Ալթայի լեռները: Իւր թէպէտ ասանկ մո-
լորական խօսքերը մէկ շիտակ խօսք մը գոշակել չեն
տար, բայց իր հետաշօտութիւններէն հանած հե-
տեւանքները Սուրբ գրոց պատմութեանը ճշգիւ հա-
մաձայն են: Իւր իր բրուածներուն մէջ կը պարծի ը-
սելով. «Լեզուներուն ընդհանուր ազգակցութիւնը
անանկ պայծառ կերպով մը երեւան ելած է, որ բո-
լոր աշխարհք այս բանս՝ կատարելապէս ապացուց-
ուած սեպեալու են. և ասիկայ ուրիշ դրութեամբ չը
բացատրուիր կըսէ, բայց եթէ ընդունելով որ
նախնական լեզուի մը մնացորդ կտորուանքը՝ հին և
նոր աշխարհի ամեն լեզուներու մէջ տակաւին կը գտ-
նուին:», Իսպալ կը կարծեմ թէ պէտք է խօստովա-
նիլ, որ այլ և այլ լեզուներու համեմատութեանց
վրայօք հրատարակած բազմաթիւ աղիւսակներուն
մէջ թէպէտ շատ օրինակներ կան, որ կամ աղէկ ըն-
տրուած չեն, կամ բոլորովին մոացածին են, սակայն
նմանութիւններն ալ այնքան շատ կը գտնուին որ
սօքսէօք Իշունկին հաշիւը կատարելապէս կարգա-
բացընէ, թէ որ մէկը ասոր տեսութիւններուն վրայ
վարկում ունենայ:

Եւելի մեծ հաճութեամբ կը պատմեմ Սրէտէրիք
Եւկէլին կարծիքը: Եյս հեղինակիս նոր պատա-
հած մահուանը վրայ կը ցաւիմք. և մեր դաբը ասոր
այնքան բաներ պարտական է՝ որ մեր թոռներն ալ
պիտի չիրնան արժանաւոր հատուցում մը ընելու: Ե-
սոր կարծիքը նոր է. և պատշաճութիւններուն մէջ

այլ արուեստ մը խառնուած չէ՝ : Գոնէ փորձ մը ըրաւ փիլիսոփաներուն ուշադրութիւնը հոգւոյն ներքին հանգամանացը վրայ դարձնելու . և անոր աննիւթ կարողութեան պինտ սշրազան տարերքը մարդկային գիտութիւններուն արդիւնքին հետ մէկ տեղ բերելու : Ըսոր գտածը՝ Ասօքօ տէ Կամայի բոլոր եւրոպացւոց առաջը ճամբայ բացած հնդկաստանէն հարուստ է . և արժէքը չէ՝ թէ ապրանքներուն և ոսկիներուն և մարդարիտներուն վրայ է , որ այն բարբարոսներուն երկրին բերքն են , այլ անձանօթ գիտութիւններուն սահմանին մէջ , երկար ատենէ 'ի վեր ձեռք չդպած իմաստութեան հանքերու մէջ , խորունկ թաղուած նշանական գիտութեան գանձերուն , և նախնական յարգոյ աւանդութիւններուն շատ ժամանակէ 'ի վեր ծածկուած յիշատակարաններուն մէջ է :

Եւրոպայի գիտողութիւնը այս մեծայարգ բաներուս վրայ դարձնող առաջին գիրքն է Էնրիկներուն լեյդ-ին և Գիպո-լեանը իրայ շինած և 1808ին տրպած պղծիկ գիրքը . որուն մէջ՝ ամէն լեզուներուն սկզբնական միութեանը վրայ իր կարծիքը յայտնի կը բացատրէ : Մարդս իրեն վայրենութեան և անկրթութեան ժամանակը լեզուն հնարեց ըսողներուն գաղափարը նեղանալով և արհամարհելով կը հերքէ . որ կըսէին թէ սրբւոց որդի աշխատութիւնով և փորձով աստիճան աստիճան կատարելութեան հասաւ : Ինքը ասոր հակառակ՝ լեզուն իւրեւ մէկ ամբողջ միութիւն մը կը մտածէ , իր արմատներովը , կազմուածքովը , արտասանութիւնովը և գրերովը :

վը *. որ սրբազան ըսուած գրերէն չէր, մայց ճշգիւ այն
առաջին խօսքերը բաղադրող իմաստը ճշգիւ նշանա-
կող ձեւերու վրայ կը կայանար: Յիրաւի, լեզուն

* Վիր գրելը նախնական և լեզունէն էական մասն
եղող արուեստ մը ըլլալուն գաղափարը, իր ճիշտ և
կատարեալ մըտքովն առնելով, մինակ Շէկէլին մը-
տածութիւնը չէ: Չեմք ուզեր երկար խօսել Քուռ
տը ժէպըէն մատենագրին նախնական աշխարհ անուն
գրքին երրորդ հատորին վերջը ըրած փորձոյն վրայ,
կամ Փարաւէյ մատենագրին աւելի իմաստուն և ա-
ւելի հանճարեղ փորձերուն վրայ, որ ամէն ազգաց
գրերուն և նշանագիրերուն սկիզբէն մէկ հատիկ և
նուիրական գիր ըլլալուն վրայ գրած և 1826 ին
Փարիզ տպած գրքին մէջ բացատրած է: Սխալն եր-
կու հեղինակ կը յիշենք որ այս կարծիքս ընդունած
են: Հէրտէր կրտէ որ, «ազգերուն գրերը աւելի
աչքի զարնելու համեմատութիւն մը կը ցուցնին. և
այս համեմատութիւնս անանկ բան մըն է որ, աղէկ մը
բանին խորունկը մտածել ուզենք նէ, ճշտել խօսելով
մէկ այլ ու բէն մը կայ»: Եւ Պ. Վուլիէլմոս տէ
Հումպոլդ քերականական ձեւերու սկզբանը վրայ
շինած և 1823ին Պեուլին քաղաքը Վերմաներէն
տպած գրքին եզրակացութեանը մէջ այս կարծիքս
ընդունել կերելի: Ժ. Ն., Է. շին:

Սենք իմաստուն հեղինակիս յիշած մատենագիր-
ներուն կարծիքէն տեղեկութիւն առնելու համար,
հարցոյ կրթութեան վրայ շինած ճառերնուս մէջ, որ
Ղոյսյի քաղաքավարութեան չորրորդ հատորին վերջը
տպուած է Վոստանդնուպոլիս 1842ին, գրերուն ըս-
կզբնաւորութիւնը լեզունէն հետ մէկ տեղ ըլլալը ցու-
ցուցեր եմք, վեղի հաւանական երեւցած փոխադարձ

մարդոյս վերին հաղորդակցութեամբ մը տրուածի պէս նկատելով չխօսիր, այլ մարդոյս միտքը և հանձարը անանկ կերպով մը ստեղծուած կը կարծէ, որ զոյացած ատենէն հարկաւ կ'սրող ըլլայ արտադրելու այս կարգաւորեալ և դեղեցիկ յօրինուածը, որուն միութիւնն ու անբաժանելիութիւնը ասկէց կը հետեւցնէ*:

Ետքէն հետեւած պարապմունքներովն ալ այս կարծիքը չփոխեց: Մ'անաւանդ ասոր հակառակ, իր շինած վերջին գրքին մէջ, որ մահը վրայ դաւովանկատար թողուց, և ինչպէս որ ուրիշները գիտած են, որ փիլիսոփայական ընթացքը երկրայական բա-

յական և պատմական տպացոյցներով: Ընկէց ետքը տեսանք նա՛ և «Գ. Պօնէդոլին հարեգիր» գիտականին իմաստաւորութեան ըսուած պարբերական ամսօրնայան տրակները, որոնց մէջ գրերուն հիմնապէս մէկ արմատական ձև մը ունենալը, և դժագրութեան ձեւերու կողմէն տարբերելը, ինչպէս որ կը տարբերին իրարմէ ամէն ազգերու պարզ գրերը և մանր ու խոշոր զարգացրերը և գլխաւորերը, ակնյայտնի կերբեր: Ծան. Խորհրդ.

* Եւս կարծիքներս, որ իրենց հեղինակին յատուկ եղած բուռն պերճախօսութեամբ բացատրուած են: Ինչպէս որ փիլիսոփայական հայեցողութիւններուն մէջ ալ կը խօսի, խօսութեամբ մեկնած է Պուլէր մատենագիրը, խօսածքի յետոյ ծագմանը և նախնական նշանակութեանը յիշող գերմաներէն շինած և Ս' ունսդէր քաղաքը 1831ին տպած յարգոյ գրքին մէջ: Եւս հեղինակը բոլոր խօսուածքը միջարկութեան ձեւերէն կը հանէ: Ծան. Կեղի:

բովլըմընցուց*։ Այսին զի իր ճրագին քով հսկած
և առաքինութեան մեծամեծ օգուտներուն վրայ մը-
տածած աստենը մահը ղինքը յանկարծ բռնեց, և
Արքեմէդէսը մնացընողին պէս՝ առաջարկած խնդի-
րը լուծելու ժամանակ չտուաւ։ Այս հիշենակը՝
Էդլի և Բաւերո- Գիլիսպի-Սի-ն անուանեալ այս
գրքիս մէջ որ պատուական գրուածք մըն է, լեզուին
իբրեւ մարդոց յատուկ, ուստի և սկիզբէն մէկ հա-
տիկ ըլլալը կը ցուցնէ։ Այս գրքէս հատուած մը
բան չառած չեմ կրնար այս հիշենակին վրայ խօ-
սածներս լըմընցընել։

1) Անր հիմակուան ունեցած զգայարանքովնիս
և գործարանքովնիս անհնար է այն խօսուածքին հե-
ռաւոր դաղապար մը ձեւացընել մեկի, որն որ
առաջին մարդը իր սկզբնական զօրութիւնը կոր-
սընցընելէն առաջ ունէր. և անոր կատարելութեանը
և վեհութիւնը, ինչպէս որ անհնար է այն խոր-
հըրգական խօսքին վրայ տրամաբանելը որով ան-
մահ հոգիները լուսաւոր թեւերուն վրայ երկնից
անհուն տարածութեան միջէն անցընելով իրենց
խորհուրդը կը խրոկէն, կամ ստեղծական էակ-
ներուն համար անճառելի եղած այն բառերուն
վրայ տրամաբանելը, որ աստուածութեան անթա-

* Այս գիրքս է Իմաստախորհիւն ընկերացուածք,
հասնաւորապէս Էդլի և Բաւերո- Գիլիսպի-Սի-ն
վրայ, և գերմաներէն տպուած է Այնշտա 1830ին։
Հիշենակը տասներորդ ընթերցուածը գրած ատե-
նը մեռաւ. և դրած վերջին բառն է՝ ապեր, որ գիր-
քաներէն Բաւ քսել է։ Ժան. Լեղին։

վ

միանցելի խորոցը մէջ կը զընուցուին. կամ ինչ-
պէս որ սրբազան երգը կըսէ, խորք զխորս կար-
դան. որ ըսել է՝ յաւիտենական վեհափառութեան
հետ միացած անհուն սիրոյ լըուծիւնը, Այբ որ
այս անմեռչելի քարձրութիւններէն մէնք մեզի և
առաջին մարդոյն կինջնամք, ինչպէս որ ստեղծուած
էր, և ինչպէս որ էր իրօք, մեր բնապէս զգացածին
համաձայն կու գայ մեր առաջին պատմական յիշատակ-
ները պարունակող գրքէն սովորած պատմութիւններ-
նուս հետ, թէ խօսիլը Աստուած սովորեցուց մար-
դոյս: Այսպէս ուրիշ կերպ ինչպէս կըրնար ըլլալ.
և ինչպէս մէկ ուրիշ տպաւորութիւն մը կըրնար տեղի
ունենալ, երբ մտածեմք թէ Աստուած հօր տեղ էր
բռնած, որ լեզուին առաջին սկզբունքը իր տղան
կը սովորեցընէ: Բայց ասանկ պարզ իմաստի մը տակ,
ինչպէս որ բոլոր այս խորհրդական գրքին մէջ,
աւելի խորին մէկ ուրիշ իմաստ մը ծածկուած է: Ինչ
և իցէ բանի մը կամ կենդանիի մը անուն, աստուծոյ
կողմէ ի յաւիտենից դրուած ու նշանակուածն ալ,
իր ներքին էութեանը բուն գաղափարը և փոյս-
թեանը սրպէս թէ բանալին կը պարունակէ, որ է՝
անոր փոյսանալուն կամ անդոյ մնալուն որոշիչ կարո-
ղութիւնը: Այսպէս փորձածուած է սրբազան ճա-
ռին մէջ, ուր տեղ՝ ասկէց զատ, աւելի սուրբ և
վսեմ մտքով առնելով՝ Բանին քաղաքարին հետ
միացած է: Այս խորին մտքին և իմացականութեան
նկատմամբ այս պատմութիւնս՝ ինչպէս որ ըսի, կը
սովորեցընէ և կը նշանակէ, թէ աստուծոյ կողմէն

մարդուն հաւատացուած և հաղորդուած և անմիջապէս խօսուած լիզուն հետ միանգամայն՝ և այս միջոցով, մարդս բնութիւն կառավար և թագաւոր, կամ աւելի ճշգիւ խօսելով՝ այս երկրաւոր արարչութեան մէջ աստուծոյ գեոպանի մը պէս եղաւ։ Եւ իրեն սկզբնական որոշումը որով ուրիշ արարածներէն կը զատուի, իր արժանապատուութեանը հետ կապուած պարտականութիւններուն կատարմանը վրայ է։

Ուրեմն՝ ազգաբանութեան վրայ գրող նոր հեղինակներուն զրուածներէն հետեւցուցածնիս այս է, որ մարդոց լեզուն սկիզբէն մէկ հատիկ էր. հիմայ երկրորդին քանք, որ նոյնը կը հաստատէ կատարելապէս։ Ի՞նչպէս մէկ հատիկ լեզուն այսքան օտար կերպով իրարմէ տարրեր բազմաթիւ լեզուներու բաժնուեցաւ։

(Հարո-նախիւ)։

ՎԱԼԾՈՆԻ ԿՈՄՍ

ԵՒ ՊԵՐՈՆ ՏԸ ԼՕՋԵՆ

Թագաւորութեան մէջ մեծամեծ իշխաններ կային. որ թէպէտ թագաւորին հարկատու էին, բայց իրենց յատուկ զօրք ալ կը պահէին։ Եւ ասոնք ալ ասպտամբութեան խորհուրդին մէջ մտած էին։ Եւսոյց մէ մէկ քանին մտածելով որ թագաւորին ձեռքն է

պետութեան աւելի ուժը . և թէ որ հարկը այնպէս
բերէ որ թաղաւորը զերենք քոնութեամբ զըսակըւ-
ըլայ և պատերազմ բացուի , իրենք հարկաւ կը
յաղթուին և վիճակին գէշ կըլայ , դուրսէն մէկ
տէրութիւն մը իրենց կըռնակ չկենայ նէ՝ իրենց մի-
աբանիք մեծ օգուտ մը չկընար բնել , դեսպան-
ներուն գեմել խորհեցան . որպէս զի անոնց ձեռքովը
մէկ փորձ զօրապետ մը ունենան : ասոնք ամենէն յար-
մար դատեցին այս բանիս համար Վալմոնի կոմսը .
կոյստային որ ասոր ձեռքովը Գաղղիայի տէրու-
թիւնը իրենց կըռնակ կ'ունենան . վասն զի գիտէին
որ տակաւին այս երկու տէրութեանց մէջ ինկած
պաղութիւնը բոլորովին վերցած էր . բայց Վալմոնի
կոմսին անկեղծ հաւատարմութիւնը չէին գիտեր ,
իրենց թագաւորին հետ շատ մտերմաբար տեսնուե-
լուն համար կոյ կաճէին թէ ուրիշ պալատականնե-
րուն պէս իր խղճմանքը ոտքի տակ առնող և աշ-
խարհային փառքի համար դաւաճան մարդոց հետ
խորհրդակից ըլլալու մարդ է : Կը մտածէին որ
Գաղղիայի տէրութիւնը ուրիշ տէրութեանց հետ
պատերազմ ունենալով՝ իրենց ազգին հետը զինուո-
րական դաշնակցութիւն մը ընէ նէ շատ զօրանա-
լիքը ինքն ալ գիտէ , սակայն ասանկ դաշնակցու-
թիւն մը ներկայ թագաւորին օրը դիւրաւ չ'աջողիր .
յեղափոխութիւն մը պէտք է . որուն յաջողութեամբ
իր ձեռքը և օգնութեամբն եղած ըլլալով ազգը
բոլոր սրտով իրեն յարի :

Վալմոնի կոմսը վերջէն անգամ թագաւորին հետ
տեսութիւն բնեկէն ելած օրը այս իշխաններուն մէկն

եկաւ զինքը գտաւ և իրենց մէջ ըրած միաբանու-
թիւնին և խորհուրդին յայտնեց : Աոմսը դաւա-
ճանութեանը վրայ սոսկաց . և զինքը խորհրդակից
և պաշտպան ընելնուն վրայ զարմացաւ . բայց այն
ալ մտածեց որ ամէն ատեն գէշ մարդիկ ուրիշնե-
րն ալ իրենց պէս գէշութիւն ընելու ընդունակ կը
կարծեն թէեւ աղէկ գիտցած ալ ըլլան որ անոնց ըս-
կզբունքը և դիտումնին և նպատակնին իրենց նին
չնմանիր : Աոմսը սոսկումն ու զարմանքը ծածկեց .
և առերևոյթ հանդարտութիւնով մը բտաւ . կը
կարծէք որ այդ ձեր առաջարկութիւնը՝ իմ թա-
գաւորիս ինծի յանձնած վսեմ պաշտօնին հետ կը մի-
աբանի : Արդեօք կը ներէ որ թագաւորներնուդ քով
դեպպան խրկուած ըլլալովս՝ նոյն թագաւորին դէմ
որ զիս յարգանք և մեծ պատուութիւն ընդունեց .
ձեզի հետ միաբանիմ : Պատասխան տուին թէ այդ
մտածելու բան մը չէ . քու պաշտօնդ քեզի խրկող
թագաւորին շահը հոգալ պիտի ըլլայ . բաւական է
որ ազգին դէմ դաւաճանութիւն չընես : Վեզ խը-
կողը Վազգիան է . քեզ պատուով ընդունողն ալ
մեր ազգն է . և հիմա ազգն է որ մեր բերնովը քեզի
հետ կը խօսի* . ազգը մեզի յանձնած է այս բանէն

* Ոգբան խռովարար մարդիկ որ կան՝ իրենց
կողմէն մասնաւոր բան մըն ալ չեն առաջարկեր . գի-
տեն որ ընդունելի չըլլար : այլ՝ ազգին կամքը այս
է կըսեն . և ազգ ըսելով զիրենք ու իրենց խորհր-
դակիցները միայն կ'մանան . որպէս թէ իրենց մտքին
համաձայն չգըտնուողները ազգէն եղած չըլլան : Ան-

ձեզի ըլլալու օգուտը ձեզի իմացընեյ, հուզէ ձեր ազգին և պետութեանը հետ միանալ. և թաղաւորն ստիպել որ իր խորհուրդը և գործը ձեզի նմանցընէ : և ձեր ու մեր օգուտը մէկ ըլլայ :

Ամսը ասոնց խաբէական խօսքերը մէկ խօսքով ջրելու համար կըրնար հարցընել թէ քնչ իրաւունքով դուք ազգը կը ներկայացընէք, քանի՞ որ ազգը զինքը ներկայացընող զլուխ ունի, որ է իր թագաւորը որուն հազանդելու, և ասով իր բոլոր կամքը անոր կամացը համաձայնեցընելու երդում ըրած է ազգը : Բայց ասանկ ըներ նէ՝ անոնց վստահուած թիւնը իր վրայէն կը վերնաբ. և ոչ անոնց բերնէն աւելի ահդեկութիւն կըրնար առնել և ոչ անոնք վերստին հազանդութեան տակ խօթելով ըլլալու արիւնհեղութիւններուն առաջն առնել : Աստի բաւական սեպեց իրեն եկող պատգամաւորէն և անոր ընկերներէն շնորհակալ ըլլալ որ ուրիշ դեպքաններէն աւելի զինքը վստահութեան արժանի դատիր և մշտքերնին իրեն բացիր են. և իր միջնորդութեամբը իր տէրութիւնը փառաւորել և զօրացընել խորհր են. սակայն՝ ըսաւ, պէտք է որ ամէն պարագաներով մէկ տեղեկագիր մը դրէք տաք ինձի՝ որ մեր տէրու

հար էր որ Ալայմանի Ամաին գացող մարդոց ապրտամբութեան խորհուրդին բոլոր ազգը մասնակից ըլլար, և նոյն իսկ իրենց կասկածը՝ թէ ազգին զօրութեանը մեծագոյն մասը թաղաւորին ձեռքն է, իրենց ըսածը սուտ կը հանէր; ասանկ չըլլար նէ՝ օտար տէրութենէ մը օղնութիւն խնդրելու կարեալ էին ըլլար :

Թեանը խորկեմ, ապրտամբները այս գիրս շինած պատրաստած և իրենց պատգամաւորին տուած էին. այն ալ հանեց կոմսին տուաւ:

Կոմսը մեծ մտատանջութեան մէջ էր. պէտք էր արդարութեամբ վարուիլ. խոհեմութիւնն ու իր պարտականութիւնը միաբանել, ոչ ազգաց իրաւունքի հակառակ և ոչ իր ազգին կառավարութեանը օգուտը խափանող բան մը ընել. եւ այս պարագայիս մէջ ճիշդ այս կերպով վարուիլը շատ դժուար էր: Մէկ կողմէն իրեն պարտականութիւնն էր իր թագաւորին իմացընել եղած բաները. և ապստամբներուն տուած տեղեկագիրը անոր խրկել. մէկ կողմէն ալ հարկ էր թագաւորին իմացընել թէ անպատեհ բան է ապստամբներուն կըռնակ կենալ, և անոնց իրենց թագաւորէն գլուխ քաշելէն օգուտ քաղելու ետեւ ըլլալը: Սակայն այն ալ աղէկ գիտէր որ թագաւորին խորհրդականները այս բանիս տեղեկանային նէ՝ ամենն ալ իրեն խորհածին պէս չէին խորհեր. և միայն ինծի հակառակելու և զիս յանցաւոր ցուցընելու համար ինծի անանկ հրամաններ կըռնային խրրկել տալ. որ ոչ թագաւորին օգտին կը յարմարէր. և ոչ իմ խղճմտանքիս: Ուրիշ մտածմունք մըն ալ ունէր. թագաւորէն շատ պատիւ տեսած ըլլալով քանի որ քովը զեսպան գացեր էր, և գիտնալով որ թագաւորը իրեն հաւատարմութեանը վրայ վստահ է, չէր ուզեր որ այս բաներս թագաւորէն ծածուկ մնան, և ինքը անհոգութեան և անկասկածութեան մէջ մնայ: Որպէս զի հոգքը չըսէ որ՝ զեսպանը բանը գիտէր և չիմացընելով խաբդա-

խորթիւն ըրաւ :

Այս բաներուս վրայ մտածելով վերջապէս սա ճամբան ամենէն ազէկ դտաւ : Թաղաւորին քով գնաց և ամէն աստիճան բանեցուցած համարձակութեամբ ըր հարցուց անոր թէ արդեօք կըրնամ կատարելապէս վստահ ըլլալ որ չես քնդի հաւատարիմ կը ճանչնաս, զիս կը սիրես և ըսելիքներու քեզի ընդունիլի կ'ըլլան : Թաղաւորն ըսաւ . հաւատարմութիւնդ փորձած եմ և կատարելապէս վստահ եմ քնդի, որ ամէն կերպով իմ օգտիս կը ջնասս : Դեսպանը ըսաւ . ուրիշ տէր արքայ, առ այժմ բաւական ըլլայ այսքան մը միայն քեզի իմացընելը որ քու տէրութեանդ մէջ քեզի դէմ մէկ ապստամբութեան խորհուրդ մը կը պլոտտի . ասկէց աւելի բան մի՛ հարցընէր ինծի . բանին վերջն ալ ինծի թող, կըրնամ յաջողութիւն գտնելուս երաշխաւոր ըլլալ : Թաղաւորն ըսաւ . սիրելի Ամս, երաշխաւորութիւնդ կընդունիմ, ըսյց ես ալ ելելու փոթորիկին առաջն առնելու համար ընելիք մը չուննմ արդեօք : Չէ, ըսաւ դեսպանը . ձեր վեհափառութեանը ընելիքը միայն այս է որ՝ ինծմէ լըսածըդ բնաւ չըլլած և չգիտցած ըլլալով քու հպատակներուդ զբեղ սիրցընելու ճամբան նայէ . անոնք սիրելուդ յայտնի նըշաններ ցուցնուր, առանց քու հեղինակութիւնդ պըզոթիկցընելու, և առանց քու հպատակներուդ ազատութեանը դպչելու, մեծամեծներուն և ազնուականներուն պատրան ու արտօնութիւնը աւելցնուր : Թաղաւորն ըսաւ . այդ խելացի խորհուրդները 'ի դործ դնելու կերպն ալ կուզեմ քեզնէ սովորել . ինչ

որ ինծի ըսես՝ գիտնաս որ անպակաս կը կատարեմ :
Գնացանք ասոր վրայ խորհելու ժամանակ ուզեց
Թագաւորէն . ելաւ իր գնացանաւունը գնաց , և իր
Թագաւորին նամակ գրելով անոր իմացուց եղածները
և իր բըռնած ճամբան և թէ ի՞նչպէս այս կերպով
Թագաւորը ըրնելով ալ անկէց ետքը Գաղղիոյ
տէրութեան ամէն ուղածը անոր կատարել տալու ա-
մենէին դժուարութիւն չպիտի քաշէ :

(Հարանախել) :

ԿԱՆԱԼԻՆ

Ե Ի

Ս Է Ր Վ Է Դ Ո Ւ Ս

Հիմայ Սէրվէդուս եկեղեցական դատաստանի ձեռ-
քըն անցաւ : Ստոթէս ()-ի իրեն պաշտօնը պիտի
կատարէ . երկրին օրէնքը անանկ կը պահանջէ , և ինքը
չկրնար զանձառութիւն ընել : Սիայն թէ՛ Կալվինիս-
տոս օգնութեամբը քննութիւնը , հարձիւորձը ,
յանցարեններուն ձեռք անցնիլը , յանցանքին երե-
ւան ելլելը , ասոնք ամենն ալ քիչ ժամանակի մէջ կը
լրմըննան : Սէրվէդուս բանալը դրուեցաւ մինչեւ որ
դատաստանն սկսի :

Բանտին մէջ պարտէզ մը կար որ հարմարաւոր

(սէթ) մը ունէր, և անկէջ դիւրին էր գատաւտաւ նարանին բակը ցաթկել, որուն դուռը միշտ բաց էր: Ի՞նչ անհանձար պահապան էին այդ հաւատոյքըն նիւնները, որ Սէրվէգուս ամէն կողմէն բաց բանտի մէջ կը դնեն. և սպասաւորը, որ տասն եւ հինգ տարեկան տղայ մըն էր, քովը կը ձգեն. կը պատուիրեն ալ որ իրեն աստիճանին համեմատ աղէկ նայուի. Հիմակուան դատաւորները ուրիշ կերպ զգուշութիւն կընեն: Սեն Թողուր որ բանտարկեալը իր քովը երեք հարիւր սկուդ պատրաստ դրամ ունենայ, ինչպէս որ մեծ նախագահը Թողուց: Հիմայ անիկայ ազատելու հրեշտակ մը Թող գայ: Աւ եղաւ ալ մէկը. որ էր դատաւորի փոխանորդին տասն եւ հինգ տարեկան աղջիկը, որ Ս ինէնօվցի ըծիշկին (Սէրվէգուսին) տուած դեղոքն առողջացեր էր. ձեռքերը իրար բերելով լալ սկսաւ. և վերջապէս հօրը գուծը շարժեց: Բատաւորին փոխանորդը բանտապետին հրաման ըրաւ որ չտեսնելու գայ. այն ալ հնազանդեցաւ: Գուցէ Ս ինէնի Վետրոս Բալմիէ արքեպիսկոպոսն ալ բանտարկելոյն փախչելու զիւրութիւն տուաւ. Ս ինէնցիները մինչեւ հիմայ ասանկ կը կարծեն:

Ըզատեցաւ. խեղճ խենթութիւն Թող Ըստուած առաջնորդէ: Ուղղափառներուն ձեռքը գտնուած հոգեւոր կրթութեան պինտ աղէկներուն մէկը ասոր գործն է*, նորաղանդներուն պարսաւապիրքերը կար-

* Գաւջ քրիստոնէայ հոգւոյ ըստած գիրքը Սէրվէգուսին գործն է, որ Նէսիտէրիոս Բէրէկրինոսի անունով առաջ սրանիացուց լեզուով հրատարակեց.

գալով ուղեղը աւրուած էր . և լութերի և Վալվինի պէս՝ փառասիրութեան ոգիէ մըղուելով աղանդապետ մը ըլլալ կուզէր : Նքնիրեն ըսաւ . Վարլըշդատ և Օուինկլի՝ իրական ներկայութեան (սուրբ հալորդութեան Վրիստոսի Ճշմարիտ մարմին և արինն ըլլալուն) հակառակեցան . լքօլամբատ և Վալթիթօ եկեղեցւոյ խորհուրներուն դէմ պատերազմ բացին . Վալվին Լստուածային նախաշիտութեանը դէմ հասցոյց . ես ալ Նորորդութեան դէմ կեկլեմ . և բոլոր աշխարհք իմ վրաս կը խօսի : Լսա աշխարհք ըսածը տակաւին Սացիօնալիզմ աղանդոյն անդունդին վրայ ծռած էր . մէջը ինկած չէր . և Սէլվէրուսը իր բաղդին ձգեց :

Վարլի 7ին կէս գիշերէն ետքը ժամ 4ին դըլուխը գիշերուան փտակ մը դրած , և լայն գիշերուան հանդերձի մը տակ իր գլխանոցը և վերարկուն պահելով Սերվէրուս պարտեղին բանալին կուղէ բանտապետէն , այն ալ կուտայ : Հոս մը հարդավայրէն կանցնի . պատէն վեր կեկլէ . դատաստանարանին բազը կիչնայ , և Սօն գետին կամուրջը երթալու դռնէն դուրս կեկլէ : Սիտքը Սաբօլիի Թագաւորութեան երկիրն երթալ և հոն բժշկութիւն ընել էր : Բայց կա՛մ ուղղափառներուն ձեռքը անցնելէն վախշալով , կա՛մ ճամբայ հարցընելու չհամարձակելով , Բիեմօնդէի ճամբան բռնելուն տեղը Օւիցցերիի ճամբան բռնեց . և երեք ամիս ահալ գողով ու առ-

և ետքը լատիններէն և իտալերէն և ֆաղղիերէն և ֆիլէմէնկի լեզու Թարգմանուեցաւ , և խիստ շատ անգամ տպուեցաւ :

ռապանքով ճամբայ ընելէն ետքը յուլիսի 15ին Ղի-
նէվրա մտաւ և Վարդի ըստած պանդոկը բնակել գը-
նաց։ Արդէն պանդոկապետին կնկանը խօսած էր որ
իրեն նաւակ մը գտնէ։ որպէս զի որքան հնար է նէ
դարձեր երթայ։ և Յուրիս դաւառին ճամբան իյնայ.
բայց լիճը ալեկոծեալ ըլլալով ճամբայ ելլելու յա-
ջորդ օրուան մնաց. բայց թէ ինչու յաջորդ օրը կամ
մեկալ օրերը Ղինէվրայէն չելաւ Սէրվէդուս, անի-
կայ ո՞վ հոն վար դրաւ. գիտցըուած բան չէ։

() Կոստոսի 13ին մէկ պաշտօնակալ մը Վալվինին
ցուցուցած մէկն ալ հերն առնելով այս օտարականին
բնակարանը գնաց, բռնեց և բանտը տարաւ։ () տա-
րականը՝ Սէրվէդուս, այն միջոցին ճամբայ ելլելաւ
վրայ էր։ Իրէն հոն ըլլալը իմացընողը՝ Նիկիողոս Գը-
րիին պէս վատանուն մէկն էր. որուն ո՞վ և ինչպէ՞ս
մարդ ըլլալը ասկէց անաջ պատմած եմ. և անունն էր
Նիկիողոս տը Լաֆօնթէն. և առաջ Ֆալէզ անուն
մէկի մը տունը խոհարար էր։ Վալվին ասիկայ ի՞նչ
կողոս կանուանէ (նամակ առ Ֆարել. գրեալ 'ի 20
օգոս. 1553)։ Ղինէվրայի օրէնքը անանկ էր որ
մատնիչը բանտը կը դրուէր, և թէ որ ամբաստանու-
թիւնը սուտ ելլերնէ՝ ճշմարիտ ելած ատենը յան-
ձաւորին կրելու պատիժը մատնիչը կը կրէր։ Նի-
կողոս ալ ասանկ ըրաւ։ Գատաւորները ժողվըուե-
ցան, ամբաստանութիւնը երեսուն և ինն յօդուածի
վրայ էր, վճռեցաւ որ ասոնց վրայօք Սէրվէդուսին
հարցուի։ Ալ Էրանդրոգորիւն քիստնէլիւն գրքին
մէջ գրուած ծառի կոճն ու ապառաժը այս յօդուած
ներուն մէջէն դուրս ձգուած չէր։

Սէրվէգուս հանդարտութեամբ պատասխան տուաւ: Պատաւորները կրօնական նիւթերու վրայօք բան չէին հասկընար: Նիկիողոսը Սէրվէգուսն ամբաստանեւ էր որ, Ճինէվրայի եկեղեցւոյն մէջ աստուածային բանին քարոզիչ կալվինին անունովը՝ մէկ տպուած գրքի մը՝ անոր քարոզած վարդապետութիւնը վար զարկեր է. որքան անարդական խօսք և հայհոյութիւն կը ընայ գըտնուիլ նէ՝ անոնք ամէնն ալ գրելով: Բայց երբ Սէրվէգուս ուղեց որ այն անարդական խօսքերը և հայհոյութիւնները ո՛ւր գրուած են նէ իրեն ցոյց տըրուի, Նիկիողոս չփոթեցաւ. ինչ պատաւխանելլ չէր դիտեր:

Ընտոյն 16ին նորէն հարցփութ եղաւ. բայց այս անգամ դատաւորները իրենց հետ քարոզիչներ ալ առած էին: Երբ որ Սէրվէգուս կալվինը ասոնց մէջ տեսաւ՝ սոսկումը չկըրցաւ զսպել. և այն օրոտան նիստը աղմկալից եղաւ: Թէ որ կալվինին խօսքին հաւատամք նէ՝ Սէրվէգուս այն օրը ամէնաստուածեան ալանդոյ գաղափարներ երեւան հանած և անոնք պաշտպանած պիտի ըլլայ: Կալվին այս վարդապետութիւններէն գայթակղելով չըկըրցաւ իր բարկութիւնը զըսպել. և ըսաւ. ի՞նչպէս ուրեմն. Թշուառական, Թէ որ ամէն բան Ըստուած է նէ, սա գետինն ալ որուն վրայ կը կոխեմք, Ըստուած է: Ըստ. ըսաւ Սպանիացին. Կայս. գետինն ալ, մեր բռնորը ամէն տեսածնիս ալ, Ըստուծոյ գոյութիւնն է: Կալվին ըսաւ, ուրեմն սա տանան ալ աստուած է: Սէրվէգուսքըթին տակէն խնդալով պատասխանեց. ատոր կը տարակուսիս:

Սէրվէգուս իր ձեռքը բռնելիք պատճառ մը կը բռնտըռէր որ բոլոր իր բարկութիւնը Ալլվինին երեսին նետէ։ Բնդարձակ ասպարէզ մը գտաւ բարձր ձայնով իր թշնամին ամբաստանելու. զընպարտիչ և լըտես և մատնիչ և արիւնարբու անուանեց. այնքան ետեւէս ինկաւ՝ ըսաւ, որ թէ որ ձեռքէն գար նէ զիս ողջ ողջ պրել կու տար։ Ինծի շատ անարգական խօսքեր խօսեցաւ, տպեալ գրքերու մէջ անգամ։

Եւն օրը, և դատը որքան ժամանակ որ քըշեց, Ալլվին եկեղեցւոյ ամեանը կելէր իր թշնամին նախատելու համար։ Բանտին մէջ Սէրվէգուսին քով գրիչ, կաղամար և թուղթ դրին. բոյց հերետիկոսը մէղըրնալով կամ լոկ հետաքրքրութեան համար տեսնելու եկողներուն՝ բանտին դուռը չէր բացուեր։

Ալլվին տըլա Յօնթէնին խորհրդակից տուեր էր Վերմանոս Վօլատօնը, որ կրակոտ ուրացող մըն էր, արիւնարբու մարդ. որ շատ անգամ Բատաստանական բաներու ալ մտած էր, դահիճի ըսպսաւորութիւն ալ ըրած էր, Սէրվէգուսին գիրքերը Լատիններէն էին, և դատաւորներուն միջ մէկն ալ չկար որ Լատիններէն գիտնայ։ Վօլատօն խօսեքեր կը զատէր և ամբաստանելոյն առաջը կը թարգմանէր. որ չէր կըրցեր իր կողմէն փաստաբան մը ունենալ։ () Գոստոսի 16ին Վօլատօն և տըլա Յօնգէն ուղեցին որ Սէրվէգուսին վարդապետութեանը վրայօք Սէլանթթօնին և Լքօլամբատին այլ և այլ փերքերէն քանի մի կտոր բան կարդացուի։ Սէր-

վէդուս աշխատեցաւ որ կարգաւ չտայ . բայց պարայ տեղը :

Սէրվէդուսին խոն տպել տուած Պտղոմէոսի աշխարհագրութիւնը բացին . Քօլատօն մէջէն մէկ խօսք մը բացատրեց , որ գրուած էր թէ . “սուրբ , երկիրը իբրեւ անբեր գետին մը ներկայացուցուած է , Սօլսէսին պատմածին հակառակ , որ անոր , բարեբերութիւնը կը դովէ , : “Կատաւորը ըսաւ . այդ անաստուածի խօսք է : Հիմա Սէրվէդուսին պատասխանը մտիկ ըրէ’ . ես թարգմանելէն զատ բան չեմ ըրած , անաստուած կայ նէ Պտղոմէոսն է :

Կարծե՞ս թէ ասոր պատասխան չկայ : Կալին կըսէ . ես այդ անհաւատին բերանը զիւրաւ կը գոցեմ : Թէ որ այդպէս է նէ , ուրիշ մարդու գրածին վրայ քու անունդ ի՞նչ բան ունի : “Եւ ա- , նարգ շողեր , Կալվինն է որ կը խօսի Սէրվէդուսին համար . ասանկ զօրաւոր պատճառով մը պա- , պանձելով քիթը ծըռեց ու ըսաւ . անցնինք . այդ , տեղ բան չկայ , :

Եստուածաշունչին քննութեանը անցան : Իսայեայ յիսուսն և երեք զլուսին վրայ հարցուցին Սէրվէդուսի , որ այն զլուսին մարգարէական միտքը ծըռեր էր , մեր մեղքը քաւելու և մեր անօրէնութիւնները վերցընելու վրայօք : Քրիստոսի համար ըսուածը Կիւրոսի վրայ մեկնելով :

Եսոր պատասխանեց Սէրվէդուս , թէ զխաւոր իմաստը Քրիստոսի վրայ հասկրցուելու է . բայց պատմական և նկարագրական մտքով Կիւրոսի վրայ առնելու է . և հին վարդապետները հին կտակա-

րանը երկու կերպ կը մեկնեն . նկարագրական և խորհրդական :

Կարլին ամբաստանեալը կըստիպէր . անիկայ ճշմարտապէս մեր տկարութիւնները իր վրայ կառնէ . և մեր ցաւերը ինք կը քաշէ . և մեր մեղքերուն համար տառապեցաւ : Այս մարդարեւութեան մէջ՝ որ Քրիստոսի վրայ են . այդ չարը միայն իր Կիւրոսը կը տեսնէ :

Երրորդութեան վրայ մէծը երկար և կիրքով եղաւ : Աւերվէգուս երեք անձ կընդունէր յԱստուած բայց անշնորհակէն բառին տուած բացատրութիւնները հին սաբէլեաններուն տուածին : շատ կը նմանէր : Իր կարծեալը ենթակայութիւնը կամ անձը չէ թէ գոյութիւն , այլ յատկութիւն և որպիսութիւն մը կը նշանակէր : Իր բոլոր ուժովը կը հերքէր իր վրայ ձգուած հայհոյութիւնը , որ կըսէին թէ Երրորդութիւնը կերբերոսի պիւնդն կը նմանցընէ :

Իրեն հարցուցին . թէ որ 'ի միութեան աստուածային բնութեան իրականապէս երեք անձ չկայ նէ՝ Քրիստոսը ի՞նչէ ուրեմն : Աւերվէգուս կը պատասխանէր . մարդն չիսուս որդի Աստուծոյ ըսուեցաւ . որովհետեւ յԱստուած գտնուած երեք տարերքէ բաղկացած է . որ են հուր . օդ , և ջուր : Բայց ասոնք յԱստուած միայն իբրեւ գաղափար են ուրիշամէն բաներուն նման : Այս սկսաւ իրեն փիլիսոփայական դրութիւնը բացատրելու . որով կըսէր որ , Աստուած տիեզերական էութիւն ըլլալով ամէն գըտնուածները , բոլորը և անոր մասունքները և սկիզ-

բը և վերջը իր մէջը կառնէ. և էութեան մէջ չէ՝
թէ կտոր կտոր բաժնուած է, այլ իր բոլոր կատա-
րելութեամբը անոր մէջն է:

Տը 1 ֆօնդէն՝ օրինաց ճամբով իր ազատ թող-
տրուիլը ուզեց՝ և աստեանը խնդիրը շնորհեց. ինչ-
պէս որ Ալավին առաջկուց գուշակեր էր. և ասիկայ
ինք կը գրէ 1553ին սեպտեմբերի կաղանդին վե-
ցին, այսինքն՝ օգոստոսի 27ին Ֆրանքֆորդի եկե-
ղեցւոյ հովիւներուն գրած նամակին մէջ:

() Գոստ. 21ին հարցուիորձին վէճը նորէն Նը-
րորդութեան վրայ դարձաւ: Աէրվէգուս ժամանակ
ունեցեր էր եկեղեցւոյ հին վարդապետներուն գիր-
քերէն շատ մը խօսքեր ժողվելու, իր վարդապե-
տութեանը ուղղափառ ըլլալը հասկըցընելու համար:
Աէրվէգուս սուրբ Յուստինոսին մէկ խօսքը մէջ
բերաւ, որ վէճը պիտի կտրէր նետէր: Եւ այց՝ ը-
սաւ Ալավին. Աէրվէգուս յունարէն չգիտեր: Աէր-
վէգուս երբ ասանկ բըռնուեցաւ, պօռալ սկսաւ,
լատիններէն Յուստինոս մը բերէք. իսկ ես ըսի՝
կըսէ Ալավին. ի՞նչպէս. լատին թարգմանութիւնը
չկայ. և դուն յունարէն չես հասկընար և կըսես որ
սուրբ Յուստինոսը քեզի ամէն կերպով ծանօթ է:
Անանկ է նէ ո՞ւր մնացին այն գեղեցիկ վկայութիւն-
ները, որոց տակը զիս ճնշել կը պարծենայիր:

Աէրվէգուսի համար անհամար դպրատան տղայ է
կըսէր Ալավին. քերականն ալ աղէկ չգիտէ կըսէր
(Երէստի մ. լուր-թեանց Աէրվէգուս. թղթ. 703):
Եւ այց զիտնալ պէտք է որ, Պտղոմէոսի աշխարհագ-
րութիւնը լատիներէն տպելու համար Աէրվէգուս

շատ յունարէն և լատիններէն օրինակներ իրարու հետ
բաղդատեց. և Վալվին ասիկայ աղէկ գիտէր: Աւ-
իր աստուածաբանական գրուածներուն մէջ յաճախ
եօթանասնից յունական թարգմանութենէն վկայու-
թիւն կառնու. և նոր կտակարանին խօսքերը մեկնած
և բացատրած ատենը տակաւին ուրիշ լեզուի չթարգ-
մանուած յոյն մատենագիրներուն վկայութիւնովը կը
վարուի: Ետնք մէկդի մնան. Վալվին արդեօք վե-
րահրոթոթիւն գրիսգրիւն թիւն գիրքը մէկ մը չէ՞ր մի
բացած: Գրքին դուռը մէկ խօսք մը կայ երկու լեզ-
ուէ գրուած. յունարէն և լատիններէն:

Անովէ դուսը նորէն բանալ տարին: Թէ որ Վալ-
վինի պարսա-աքրօն Գեմ շինուած գրքին հեղինակին
հաւատալու ըլլանք, վճռեցին որ թշուառականը չար-
չալանքի մէջ մեռցընեն, գործ իբր արդէն պատրաս-
տուած էր. բայց խորհրդականներուն մէկը: Պետրոս
Սանտէլ, սպառնացաւ որ՝ թէ որ անանկ բան մը
ընենու ըլլան նէ գաղտնի չթողուր. երեւան կը
հանէ:

(Երրորդ ակտ)

ԵՅԼ ԵՒ ԵՅԼՔ

Մարմնակար: Եյս անունովս հասկցնել կուզեմք
այն՝ որ սուրբ Երուսաղէմ ուխտի գացողները իրենց
ձեռքին և գաստակին և թիւերուն վրայ սգարք գերեզ-
մանին կամ սուրբ Յակոբայ տաճարին նմանութիւնը
անջնջելի կերպով զծագրել կուտան: Հին ժամանա-
կը հռապաշտներն ալ իրենց կուռքերուն յառկացեալ

նշանները մարմիններնուն վրայ նկարել տալով սովորութիւն ունէին . որով որն՝ թէ՛ այն չաստուածներուն կը նուիրէին իր նյ առնը : Հրենաբոր կռապաշտութեան շատ միտում ունէին . անոր համար Ս՝ ուսէս մարգարէն անոնց կռապաշտներու նմանելու ամէն առիթը վերցընել ուղեւով այս ալ արդիւնց . “ գիր կտեալ մի՛ առնիցէք ՚ի ձեզ , (զեւտ . ժԹ . 29) : պատճառն ալ անմիջապէս տակը կը գնէ . ‘ ե՛ս եմ տէր Մատուած ձեր , կըսէ . որով յայտնի կերեւի որ՝ երբ որ ճշմարիտ Մտուածը չճանաչելու և սուտ աստուած մը իրեն աստուած խոստովանելու դիտաւորութեամբ ըլլայ նէ՛ այն ատենը արգելուած է . բայց աստուած պաշտութեան նշան եղած ատենը արգելուած չէ՛ : Մտուած Նշանիէլ մարդարէին մէկ տեսիլքին մէջ հրեշտակի մը կը պատուիրէ որ՝ Նրուսաղէմի տնօրէնութիւնները լացողներուն ճակատը նշան գնէ թաւ դիրը , որ ինչպէս որ հմուտ մարդիկ կը վկայեն , այս ձեւով X կը գրուէր , որ է խաչ : Նշանքը միւս հրեշտակներուն ըսաւ . “ Գնացէ՛ք զհետ , նորա ՚ի քաղաքն և կուտրեցէք . . . բայց յորոյ վերայ նշանն իցէ՛ մի՛ մերձենցէք , (եզեկ . թ . 1-6) * : Արօնասէր հաւատացեալները Միստոսի տնօրինական տեղերը ուխտի երթալին զերենք Մտ-

* Բողոքականները որ երեսնին խաչակնքէլէն կը վախնան , աւելորդապաշտութիւն կընենք կարծեւով , մարգարէութեան այս խօսքէն աւելի վախաւոր էին . բայց սուրբ գիրքը տեսակ մը մարդոց համար կըսէ . “ անդ երկիցեն զերկիւղ՝ ուր ո՛չ իցէ երկիւղ . չէ տէր է յազգս արդարոց , (պաղմ . Ժդ . 8) :

տուժոյ նուիրելու նշան լռենելով՝ Քրիստոսի ահառն
մերոյ խաչելութեան և թաղման և սուրբ յարութեան
նշաններն ալ իրենց վրայ կը կրեն. և ասիկայ ո՛չ
Սոլսէս մարգարէն արգելած է, և ո՛չ ուրիշ մը ար-
գելելու երաւունք ունի. թէպէտ ընելու կամ չընե-
լու ազատ է ամէն մարդ:

Եւսպէս սուրբ Երուսաղէմ՝ զացողներուն վրայ
նշան ընելը նոր բան մը չէ՝. Պրոկոպիոս գաղացի
յոյն մեկնիչը, որ Քրիստոսի վեցերորդ դարուն
հեղինակներէն է, Ասսիայ խաչ գլխոյն մեկնու-
թեան մէջ կըսէ թէ քրիստոնեաներուն հին սովո-
րութիւնն է. որ դաստակներուն և թեւերուն վրայ
խաչ կամ հիսուս Քրիստոս բառերուն սկզբնապի-
ւերը իրար վակած կտել կուտային. (այսինքն ա-
ռաջ ասեղով ծակծրկելով ձեւացընել և ետքը ներ-
կել կու տային): Սիտելու բան է որ այս բանս
արդէն Պրոկոպիոսի ժամանակը, քրիստոսի ծնա-
նելէն 560 տարի մը ետքը, հին սովորութիւնն է
եղեր: Եւս սովորութիւնը յոյները և եբրայացի-
ները վերցուցեր են ալ նէ՝ մեր ազգը. հին աւան-
դութիւններու աւանդապա՛հ ըլլալով մինչև հիմայ
կը պահէ. եւ եբրայացիներուն և յոյներուն և
ուրիշներուն ըրած պարսաւները ականջն ալ չմըտներ:

Քարոնը ո՛վ է: Տաճկաց մէջ հասարակաց խօսք
մը եղած է որ շատ հարուստ մէկի մը համար՝
Քարունի չափ ինչք ունի կըսեն: Եւս Քարունին
վրան տաճկաց աւանգութիւնը սա է որ՝ Սոլսէս
մարգարէի ժամանակակից՝ և անոր հօրեղբօրը

տղան էր. և քիմիայի արուեստով այնքան շատ ուս-
կի ստացած էր որ քառասուն ուղտ պէտք էր ա-
նոնք վերցընելու, բայց հարստութեան չափ ալ ա-
գահ էր. և տնտանորդ տալ չէր ուզեր, որ աստ-
ուածային պատուէր մըն էր. ամէն մարդ պիտի տար:
Սովսէս մարդարէին դէմ ամբաստանութիւններ
հանեց իշխանութիւնը կորսընցընել տալու համար.
և ապստամբութեան մը պիտի եղաւ: Սովսէս
Ըստուծոյ դանգատ ըրաւ: և Ըստուած անիկայ
մեռցընելու իշխանութիւն տուաւ ինչ կերպով որ
կուզէ: Ըռաջ գետինը ճեղքուելով Վարունին հա-
րստութիւնը, ետքը վրանը և ետքը ընտանիքը
գետինն անցան. վերջապէս իր կայնած տեղին
գետինն ալ բացուելով մինչև ծունկերը իջաւ նէ
չորս անգամ աղաղակեց Սովսէսի որ յանցանքը
ներէ: Սովսէս մտիկ չըրաւ, և Վարուն գետինն
տակը գնաց: Ըստուած Սովսէսի ըսաւ. Վարուն
չորս անգամ քեզի աղաղակեց, չողո մեցար. ինծի
մէկ անգամ աղաղակէր նէ կողորմի: Սովսէսի դէմ
ապստամբ լծիւն հանելէն և իր ընտանեօքը գե-
տինն անցնելէն կերեւի որ Վորին է ասիկայ. որուն
պատմութիւնը խոյ գրքին ժղ գլուխը կայ. բայց
մէկալ պարագաները Ըստուածաշունչէն դուրս են:

